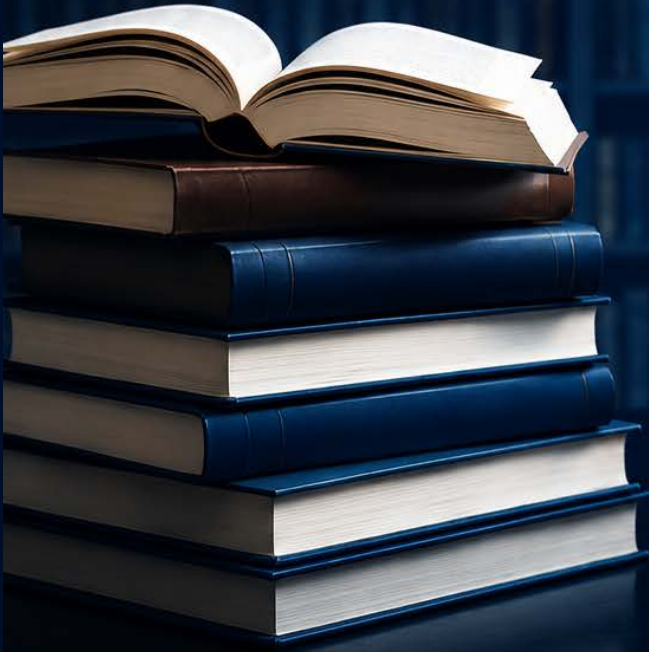

YENİ ÇAĞ TARİHİNDE
GÜNCEL KONULAR VE
AKADEMİK DEĞERLENDİRMELER

Editör: Dr.Öğr.Üyesi Murat POLAT

yaz
yayınları

**Yeni Çağ Tarihinde Güncel Konular ve
Akademik Değerlendirmeler**

Editör

Dr.Öğr.Üyesi Murat POLAT

yaz
yayınları

2026

Yeni Çağ Tarihinde Güncel Konular ve Akademik Değerlendirmeler

Editör: Dr.Öğr.Üyesi Murat POLAT

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-5450-68-5

Ekim 2026 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

**Osmanlı İmparatorluğu'nda Köpek Algısı ve Yönetimi:
Merkez-Taşra İlişkileri, Hukuki Düzenlemeler ve
Sosyal Çatışmalar (H. 989 - 1203 / M. 1581 - 1789).....1**
Murat POLAT

**Edirne Merkezli Sefer İkmalinde Süreklilik ve
Değişim (1736–1792).....19**
Cengiz FEDAKAR

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KÖPEK ALGISI VE YÖNETİMİ: MERKEZ-TAŞRA İLİŞKİLERİ, HUKUKİ DÜZENLEMELER VE SOSYAL ÇATIŞMALAR (H. 989 - 1203 / M. 1581 - 1789)¹

Murat POLAT²

1. GİRİŞ

Köpekler evcilleştirilerek insanlarla birlikte yaşamaya alışmış canlılardır. Neolitik dönemde evcilleştirilen bu canlıların (Özbay, 2018: 70) insanlara sadık olmaları dışında birçok faydası bulunmaktadır. Günümüzde bu hayvanlardan avcılıkta, emniyette bomba bulma ve uyuşturucu yakalamakta, görme engellilere klavuzluk etmekte, dağda mahsur kalmış ya da kaybolmuşları bulmak ve kurtarmakta, evlerde hayvan sevgisini tatmakta ve değişik birçok amaçta yararlanılmaktadır.

Arkeolojik kalıntılar ve eski yazılarda köpeklerin isimlerinin geçmesi bu hayvanların eski çağlardan beri insanların yakın olan hayvanlar arasında olduğunu göstermektedir (Erdoğan, 2024:136). Anadolu'da köpek gömüleri Kalkolitik çağlara kadar uzanmaktadır (Özbay, 2016: 69).

¹ Bu çalışmanın özet metni; 3. Ankara Sosyal ve Beşeri, Bilimler Kongresi 31 Ocak 2026 Cumartesi (Çevrimiçi) sunulmuştur. İşbu çalışma 3. Ankara Sosyal ve Beşeri, Bilimler Kongresi 31 Ocak 2026'da sunulan bildirinin tam metnidir.

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-8089-5876.

Göktürk Kitabelerinde Bilge Kağan Yazıtı'nda köpek kelimesinin eş anlamlısı olan it sözcüğü “*it yıl onuç ay altı otuzka*” şeklinde geçmektedir. Köpek ve it kelimeleri Kutadgu Bilig'de birlikte geçmektedir (Erdoğan, 2024: 136-137). On iki hayvan adlı Türk Takvimi'nde yıllardan biri “it” (it) yılı olarak adlandırılması (Caferoğlu, 1962: 2) Türklerin köpeklerle verdiği önemi ifade etmesi açısından önemlidir. İslamiyet'ten önce eski Türk geleneğinde, dünyaya yeni gelen bebeklere kötü ruhları yarıltıcı; Köpek, sarı köpek, çirkin köpek anlamlarına gelen adlar verilirdi (Gül, 2006: 188). Anadolu Türkçesi'nde köpeklerle ilgili birçok deyimın olması bu hayvanların kültürümüzde ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Av köpeği anlamında it arayıcı, dayanaklı anlamında it canı, inatçı ve ısrarcı kişiler için it damarı gibi birçok kelime kullanılmaktadır (Erdoğan, 2024: 137). Köpek imgesi edebiyatımızda da işlenmiştir (Kızılcım, 2015: 147-157; Yurdakul, 2025: 93-106; Güler, 2020: 713-723). Arapça köpek anlamına gelen “kelb” kelimesi ile ilgili “Nehr-i Kelb” isminde bir ırmak dahi bulunmaktadır (BOA. ŞD. 495. 33).

Köpekler, genellikle insanlarla birlikte yaşarlar. Bazı köpekler ise insanların yaşadıkları bölgelere yakın yerlerde insanların artıkları ile yaşamlarını devam ettirirler. Köpeklerin insanlarla birlikte, yan yana yaşamaları birtakım hastalıkların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu hayvanların insanlara ve diğer hayvanlara saldırması bir güvenlik sorunu ortaya çıkartmaktadır. Bu güvenlik sorunu, bu hayvanların barınaklarda iskân edilmelerini gerekli kılmıştır. Ne yazık ki bu iskân hayvanların hareketlerini kısıtlamakta bu durum da bu hayvanların streslenme ve saldırganlaşmalarına neden olmaktadır (Çoban, 2013: 166-167). Sağlık ve ruhsal durumu iyi olan bir köpeğin normal şartlar altında saldırması beklenmez. Bu noktada normal hayvan davranışlarının gözlemlenmesinde yarar bulunmaktadır. Köpeğin mizacı, duygusal durumu, sağlık

durumu, kuyruk, ağzı gözlemlenmelidir (Tekedereli ve Baydan, 2024: 97).

Köpekler, sosyal ve araştırmacı hayvanlardır Çoban, 2013: 166). Bu özellikleri onların av başta olmak üzere birçok alanda kullanılmalarını sağlamıştır. Bu hayvanlar İslam inancında Şafi İslam alimlerince pis ve mundar sayılmışlardır (Caferoğlu, 1962: 1; Onsori, 2023: 212). İslam'ın ilk yıllarında köpeklerden kaynaklı zararların önlenmesi adına bu hayvanların öldürülmesi emredilmiş ancak daha sonra ziraat, av ve çoban köpekleri bu emirden istisna tutulmuştur (Özdemir, 2022: 269).

2. OSMANLI DEVLETİ KÜLTÜRÜNDE AV VE AV KÜLTÜRÜNDE KÖPEKLER

1998 yılında evlerde sahipli olarak beslenen köpek sayısının 150 bin olduğu tahmin edilmektedir (Vos ve Turan, 1998: 25). XIX. yüzyılda Osmanlı ülkesinde kırsal yerleşimdeki hanelerin kısm-ı ekserisinde köpek beslenmektedir. İstanbul'da tespit edilen köpek sayısı 60 bini geçmiştir (Çavuş, 2017: 48). Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde köpek algısı, köpeklerin ne maksatla kullanıldığı, sahipsiz ve saldırgan köpeklere karşı alınan önlemler bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki vesikalar tetkik edilerek ortaya konulacaktır. Çalışmada devletin köpek besleme ve bulundurma pratikleri, köpek sahiplerinin köpekleriyle işledikleri suçlar karşısında devletin göstermiş olduğu refleks belgeler ışığında açıklanacaktır.

Av, İslamiyet'ten önce Türklerde yaygın spor ve savaş talimi olarak görülmekte idi. Selçuklular'da emîr-i şikâr namıyla bilinen bir avcibaşılık müessesesi bulunmaktaydı. Avcılık teşkilatı Osmanlı Devleti'nde diğer Türk Devletlerine göre mükemmel bir noktaya gelmiş bulunmaktaydı (Işık, 1991:113). Şikâr ağaları (Özcan, 2010b: 161) denilen genel tanımlama içerisinde

atmacacıbaşı (Özcan, 1991: 82), çakırcıbaşı (Özcan, 1993: 189), şahincibaşı (Özcan, 2010a: 277), gibi bazdarlar Osmanlı müesseseleri içerisinde avcı ve alıcı kuşlardan sorumlu görevlilerdi. Bu görevlilerden merkezde bulunanlar ulufeli, taşradakiler ise tımarlı statüsünde idiler (Özcan, 2010b: 162; Özcan, 1991: 82; Özcan, 1993: 189; Özcan, 2010a: 277-278; Özcan, 1994: 487-489). Osmanlı Devleti'nde köpeklerle ilgili de birçok mansıp vardır. Bu mansıplardan bir tanesi saksoncubaşılıktır.

Saksoncubaşılık, Eflak beyinin Sultan II. Mehmed Han'a (1444-1446, 1451-1481) göndermiş olduğu sakson türü köpeklerden dolayı bu ismi almıştır. Saksoncular, yetmiş birinci ortaya bağlı bulunmaktaydı. Ayı avlarında sakson köpekleri kullanılmaktaydı. Saksoncular besledikleri köpeklerin tüm masraflarını devletten alırlardı. Bu masrafların içerisinde köpeklerin tükettiği ekmek, işkembe bulunduğu gibi bu hayvanların zincir ve tasmaları bulunmaktaydı (Özcan, 2019:451). İstanbul'da bulunan işkembeci esnafı köpeklere işkembeci meccanen verirdi (Pakalın, 1993: 645). Saksonculara tahsis edilen tahsisatı zağarcılar da almaktaydı. Zağarcılar da besledikleri köpeklerin masraflarını devletten almaktaydılar. Zağarcılar Yeniçeri Ocağı'nın 64. Ortasını teşkil etmekte ve merasimlerde köpekleriyle birlikte bulunmaktaydılar (Özcan, 2013: 75).

Osmanlı padişahlarının birçoğu avlanmaya meraklı idi. Bu nedenle memalik-i Osmaniye'nin muhtelif yerlerine av köşkleri inşa ettirilmiştir. Edirne'ye yakın Demirtaş Ovası ve Kasrı, Beykoz Korusu yakınında Tokat Bahçesi, yine Beykoz'a yakın Toygartepe bu avgâh ve köşklere birkaçıdır. Çatalca Şikârgâh-ı selâtin yani Osmanlı Devleti'nde padişahın av yaptığı yerlerde reyanın avlanması yasaktı. Şikârgâhlarda kaçak avlananlara ağır cezalar verilmekteydi. Hassa korularına yakın olan köylerde yaşayanlar bu koruların odunlarını kesiyorlardı.

Odun kesilmesi av hayvanlarının barınmalarını zorlaştıran bir durumdu. Korularda yasa dışı avlanmalar yapıldığında ise hayvanlar azalmakta ve padişahın avlanması zorlaşmaktaydı. Bu bölgelerde reyanın doğan, tazi, zağar beslemesi, sığır, koyun otlatması, tüfek kullanması, odun yapılması vb. faaliyetler yasaktı. Hassa korularına getirilen yasaklar buradaki hayvanların tünemesi, barınması ve üremelerini amaçlamaktaydı (Türkmen, 2013: 73-82).

Hassa koruları ormanlık bölgelerden oluşmakta ve buralarda padişah av faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Hassa korularına izinsiz girmek, avlanmak yasaktı. Ancak Gebze, Gemlik, İznik Yalakâbâd (Yalova) (Sezen, 2017:800), Yoros (Beykoz) (Sezen, 2017:114), dağlarında geçit yerlerinde çavuşlar, alaybeyleri, zuamâ, erbab-ı tımar, kapukulu, yeniçeri ve diğer başka kimseler ellerinde tüfekler ve Sason denilen köpeklerle koruya girerek avlanmışlardır. Hassa konusunda yasak avlanma işi Divan-ı Hümayun'a intikal ettiğinde Divan, Gedegara (Vezirköprü) (Sezen, 2017:790) kadılığından ayrılan Sadreddin'e bir hüküm yazmıştır. 14 Nisan 1581 tarihli hükümde hassa korularına geçit yerlerinden izinsiz olarak girerek tüfek ve saksonlarla (köpekler) av yapanların Bahçe üstadı Ali ve korucubaşı ile birlikte denetlenmesi, araştırılması istenmiştir. Hassa konusunda yasak avlananların tüfeklerinin ve köpeklerinin ellerinden alınması Sadreddin'e emredilmiştir. Bazı yeniçeriler avlanan kişileri kollamakta ve hassa konusunda avlanmalarına rağmen yeniçeriler bu kişileri himaye etmektedirler. Divan'dan gönderilen güküm ile Kadı Sadreddin'e yeniçerilerin yasal yollarla avlanmayarak hassa korusuna girenlere göz yummalarının engellenmesi ve bu konuda hiç kimseye yardımcı olmamalarının tembih edilmesi istenmiştir. Divan, yasak avlananların salıverilmemesi, tutuklanması ve Bahçe üstadı Ali ve korucubaşına teslim edilmesine hükmedilmiştir. Ayrıca çovan ve bazı leventlerin dağlarda ateş yaktıkları tespit edilmiş ve bu

durumun da engellenmesi Kadı Sadreddin'e emredilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 42. 452).

Hassa bahçelerinde ve Yeniçeri Ocağı'nda bulunan tazı ve köpekler bulunmaktaydı. Bu hayvanların bakımları ve karınlarının doyurulması için tahsisat yapılmış ve bu husustaki defter düzenli tutulmuşlardır (BOA. MAD. d. 1318). Şikâr-ı Hümayun (padişahın av yapması) için odun, kömür ve av için gerekli olan köpek satın alınması gerekiyordu. 5 Ocak 1679 tarihinde av için gerekli malzemeler satın alınarak bu alışverişe Hazine-i Amire'den toplamda 55.000 akçe ödeme yapılmıştır. 55.000 akçelik ödemenin ancak 5.000 akçesi köpek satın alınması yolu ile gerçekleşmişti (BOA. AE. SMMD. IV. 74. 8722). Padişahın av yapması için köpek gerektiğinde bu köpeklerin temini satın alınarak da yapılmaktaydı. Kara Hasan Ağa, Adalı İbrahim şikâr-ı hümayun için Bab-ı Hadid'den 26 Kasım 1679 tarihinde köpek satın almışlardır. Satın alınan bu köpekler için Hazine-i Amire'den 27 Şubat 1680 tarihinde 4.500 akçe ödenmiştir (BOA. AE. SMMD. IV. 73. 8649). Yine bu tarihlerde şikâr-ı hümayun için odun, kömür ve köpek satın alınmıştır. Belgede de görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin av köpeklerine vermiş olduğu önem net bir şekilde görülmektedir.

Yeniçeri Ocağı'nda bulunan zağar ve saksonlar için her sene 70 kuruş ödenek ayrılmaktaydı. Zağar ve saksonlar için ayrılan tahsisat, bu hayvanların halka, gerdane ve daha başka ihtiyaçları için kullanılması planlanmıştı. Söz konusu malzemelerin alınması köpeklerin bağlanması ve kontrolünün sağlanması amacıyla idi. 12 Muharrem 1785 tarihinde yazılan hüküm zağar ve saksonlar için gerekli materyal alımının yapılabilmesi, talep yazısının baş muhasebeye kaydedilmesini gerektiriyordu. Sakson ve zağarların ihtiyaçları için talep edilen

meblağ, sürekli olarak baş muhasebe defterine kaydedilmişti (BOA. C.AS. 1159. 51564).³

3. SAHİPSİZ KÖPEKLER VE KÖPEK BESLEMENİN İSLAM'A AYKIRI OLDUĞU

Günümüz Türkiye'si'nde sahipsiz toplum sokaklarda yaşayan sahipsiz, başıboş köpekler nedeniyle çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Başıboş köpeklerin sürü ile sokak ve caddelerde gezmeleri insanlara saldırmaları yaralanma ve hatta ölümle sonuçlanmaktadır. Bu hayvanların bazı metropollerde toplu taşıma araçlarına bile bindikleri görülmektedir. Köpeklerin şehirlerde bu şekilde yaşamaları temizlik, hijyen sorunlarını da beraberinde gündeme getirmektedir. XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında da sahipsiz köpeklerin topluma ve kamu binalarına zarar verdikleri yaptığımız incelemelerden anlaşılmaktadır. İnsanlara ve binalara zarar veren köpeklerin zararlarının izalesi için devlet, gerekli gördüğü tedbirleri almıştır. Sahipsiz köpeklerin zarar verdiği binalardan bir Kabe-i Muzzama'dır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 58. 659). Sahipsiz köpeklerin vefat ederek yaşamını yitiren insanların cansız cestelerine verdikleri zarar da yine kutsal topraklarda Medine-i Münevvere'dir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 46. 46).

Medine'-i Münevvere'de fakir, gariban kimselerden biri vefat ettiğinde metrukâtı olmadığından dolayı Beytü'l-Mal zabitleri hazır bulunmamaktadırlar. Bu durum mahkemeye bildirildiğinde bu vazifenin Beytü'l-Mal işlerine bakan Medine'nin de yöneticiliğini yapan Şerif'in (Küçükaşcı, 2009: 41) görev Ölen kişiyi devlet leri arasında olduğu denilmiştir. Ölen kişinin böylelikle metrukâtı yazılmayarak ortada kalmaktadır. Ölen kişi kefen alınarak kefenlenmemekte ve ortada sahipsiz bırakılmaktadır. İşte cesetlerin bu şekilde ortada bırakılması sonucunda köpekler bu cesetleri yemişler ve meyyite sıkıntı

³ Söz konusu belgenin orijinali ve transkripti için bkz. ek 1.

vermişlerdir. Köpeklerin cenazeleri parçalaması tablosu Payitaht'ta işitildiğinde Medîne-i Münevvere kâdîsina ve Şeyhu'l-Harâm'a 27 Ağustos 1581 tarihinde bir hüküm gönderilmiştir. Hükümde; ölüm vaki olduğunda Beytü'l-Malcıların gelmeleri benlenmeksizin metrukatlarının hemen yazılması, kefeninin hemen alınması emredilmiştir. Metrukatı olmayanlara ise kefen alınarak geciktirilmeden, kokutmadan, köpekler parçalanmadan defnedilmesi istenmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 46. 46).⁴ Sahipsiz köpekler canlıların yanı sıra cesetleri bile parçalamaları bu hayvanların zaman zaman bir güvenlik sorunu olduğunu göstermesi açısından dikkat çekici bir durumdur. Bu nedenle 46 Numaralı Mühimme Defteri'nde bulunan 46 numaralı hüküm önemlidir. Köpeklerin saldırganlık hikâyeleri medeniyetin, toplumun, insanın bulunduğu ortamlarda yaşanan bir olgudur.

Mekke-i Mükerreminin etrafında özellikle doğu tarafında harabe ev ve ribatların yerine Hindistanlılar Aşe denilen kulübeler inşa etmişlerdir. Hindistanlıların bu şekilde pis yaşamaları nedeniyle Mescid-i Haram'ın içine pis kokular yayılmakta ve Müslümanlar bu kokulardan rahatsız olmaktaydılar. Hind Müslümanlarının çevrelerini pis tutmalarının dışında Hindlilerden ve başka insanlardan Mescid-i Şerif'in içine yatarak uygunsuz davranışlarda bulunmaktadırlar. Mescid-i Haram'a geceleri giren köpekler ise bu mübarek mekânları pisletmektedirler. Bu durum Payitaht'ta işitilince 16 Aralık 1575 tarihinde Bender-i Cidde beyine bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümle Bender-i Cidde beyinden Hintlilerin başka yere taşınması, Mescid-i Şerif'in içi ve çevresinin temiz tutulması için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 58. 659).

⁴ Söz konusu Mühimme Defteri'nde bulunan ilgili hükmün orijinal görüntüsü ve transkripti için bkz. Ek 2.

Yukarıdaki belgelerde görüldüğü gibi sahipsiz, başıboş köpek sorunu Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinde resmi yazışmalara konu olacak kadar önemli görülmüştür. Medine-i Münevvere'de köpeklerin cesetleri parçalamalı, Mekke-i Mükerrreme'de Mescid-i Şerif'in içine pislemeleri Osmanlı Devleti'nin başkentinde hoş karşılanmamış ve nahoş durum yetkilileri bildirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde çeşitli köy ve kasabalarında sahipli köpeklerin vermiş olduğu bazı zararlar mahkeme kararı ile köpek sahiplerine karşılatılmıştır. Seferoğlu Osman adında bir kişi Manyas'ta Salar Köyü'nde Hacı Hamza Bey Camii'ne koyun ve köpeklerini koyarak caminin harap olmasına sebebiyet vermiştir. Hacı Hamza Bey Camii Evkaf Mütevellisi Şehri Seyyid İbrahim Ağa vakıflarına bağlı olan camiye koyun ve köpeklerin verdiği zararı mahkemeye taşıyarak zararlarının karşılanmasını talep etmiştir. 21 Ağustos 1789 tarihli hükme göre; Seferoğlu Osman koyun ve köpeğinin camiye vermiş olduğu zararı karşılamayı kabul ederek 160 kuruş ödemeyi taahhüt etmiştir (BOA. C. EV. 495. 25014).

Köpekler bir sürüyü beklemek için ya da güvenlik amacıyla beslendiğinde İslam Dini'nde kabul görmüştür. Osmanlı toplumunda da İslam'ın bu düsturu genel kabul görmüştür. Çemişgezek'te Kara Naip Abdurrahim isimli bir şahıs İslam'a aykırı yaşamaya başlamış, farzları terk etmiş ve Allah düşmanları ile birlikte iş tutar olmuştur. Bu adam, her gün diliyle günah işlemekte, iki üç kadar şahin, beş altı kadar arayıcı zağar (av köpeği), üç beş kadar köpek eğiticisi, on beş - yirmi kadar avcı ile avcılık hastalığına düşmüştü. Defter-i Hakani'de Kara Naip Abdurrahim'e kadılık ve naiplik verilmemesi için yazı bulunmaktaydı. Kara Naip Abdurrahim'in naip olmaması gerekirken çeşitli hilelerle Devlet'i-i Aliyye'den işini hallederek naip olarak atanmaktaydı. Kara Naip Abdurrahim Çemişgezek'e naip olarak atanmasıyla reaya fukarası iyice perişan olmaktadır.

Kazaya atanan kadıları bir şekilde Keban ve Maden'e sürdürmekte ve Çemişgezek'te kardeşi ve kardeşi oğlu ile birlikte fesat yapmaktaydı. Kara Naip Abdurrahim, yetim çocukları hanelerden çalmakta bazı iltizamlik yerleri ücretsiz olarak almaktaydı. Bu zalim naip bazılarına çeşitli yerlerin cihetini peşkeş çekerek Çemişgezek'te asayiş ve huzuru bozmuştu. Hükümete ulaşan şikâyetler üzerine Kara Naip Abdurrahman, kardeşi ve kardeşinin oğullarının naiplik ve katiplik yapması yasaklanarak Çemişgezek Mahkemesi katipliğine Ali atanmıştır. Kara Naip Abdurrahman'ın Samsun Kalesi'ne gitmesine Çemişgezek kadısı İbrahim, 1792 Mayıs ayının sonunda hüküm vermiştir (BOA. C. ADL. 26. 1572). Belgede de görüldüğü gibi köpek beslemek Osmanlı toplum yapısında kabul gören bir durum değildir. Kara Naip Abdurrahman'ın av merakı ve av için bazı kuş ve hayvanları beslemesi, avcılıkla ilgili kişilerle birlikte gezmesi, İslam'ın emirlerini yerine getirmekten uzaklaştırması, İslam Dini'ne düşman kişilerle gezmesi açıkça eleştirilmiş ve bir kabahat olarak görülmüştür.

4. SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda köpekler, salt biyolojik varlıklar olarak değil, devletin sınıflandırma, kontrol ve meşruiyet rejiminin bir parçası olarak ele alınmıştır. H. 989–1203 (M. 1581–1789) dönemine ait arşiv belgeleri, köpeklerin statüsünün işlevsel ve mekânsal bir hiyerarşi içinde şekillendiğini göstermektedir. Bu hiyerarşinin üst basamağında, padişah avı (şikâr-ı hümayun) gibi devlet protokolüne dahil edilmiş, Hazine-i Amire'den düzenli tahsisat alan, Yeniçeri Ocağı'na bağlı zağar ve saksonlar bulunur. Bunlar, devlet görevlisi statüsünde örgütlenmiş, bakım masrafları defterdarlık sistemine kaydedilmiş ve böylece merkezî bürokrasinin malî denetimine tabi tutulmuş hayvanlardır.

Orta basamakta, köy ve kasabalarda çobanlık veya bekçilik gibi kabul gören sosyo-ekonomik işlevler üstlenen köpekler yer alır. Bunlar İslami geleneğin izin verdiği “meşru köpek” kategorisinde değerlendirilmiş, ancak özel bir tahsisata bağlanmamıştır.

En alt basamakta ise sahihsiz (başiboş) köpekler bulunur. Başiboş köpekler ne bir devlet hizmetine ne de bir sosyal işleve bağlı oldukları için “kontrol dışı” addedilmiş; kutsal mekânlara verilen zarar, cenazelerin parçalanması ve çevre kirliliği gibi olaylarla “sorun” olarak kayıtlara geçmiştir. Nitekim Medine’de fakir cenazelerin köpeklerce parçalanması, Beytülmal zabitlerinin idarî zaafiyeti olarak rapor edilmiş; Mekke’de Mescid-i Haram’ın köpeklerce kirletilmesi, çevre düzenlemesi ve nüfus yönetimi emirleriyle çözülmeye çalışılmıştır. Bu müdahaleler, başiboş köpeklerin düzen ve temizlik endişesiyle devlet müdahalesini tetikleyen bir unsur haline geldiğini gösterir.

Osmanlı arşivlerinde köpeklere dair kayıtlar, bir “hayvan sorunu”ndan ziyade bir yönetim sorunudur. Köpekler, devletin taşraya uzanan mali denetim mekanizmalarını, kutsal mekânların idaresini, toplumsal davranış normlarını ve İslami meşruiyet sınırlarını test ettiği bir deney alanı işlevi görmüştür. Bu çalışma, hayvan tarihi çalışmalarının, Osmanlı siyaset ve bürokrasi kültürünün işleyişine dair aydınlatıcı ve yenilikçi bir okuma sunmaktadır. Köpek, bu okumada, sadece bir özne değil, aynı zamanda devlet aklının ve toplumsal düzenin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A. DVNS. MHM. d. 42. 452.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 46. 46.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 46. 46.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 58. 659.

BOA. AE. SMMD. IV. 73. 8649.

BOA. AE. SMMD. IV. 74. 8722.

BOA. C. ADL. 26. 1572.

BOA. C.AS. 1159. 51564.

BOA. C. EV. 495. 25014.

BOA. MAD. d. 1318.

BOA. ŞD. 495. 33.

İnceleme ve Araştırma Eserler

Caferoğlu, A. (1962). Türk Onomastiğinde “Köpek” Kültü. *Belleten*, (9), 1-11.

Çavuş, R. (2017). II. Abdülhamid Döneminde Dâülkelp (Köpek Hastalığı-Kuduz) Tedavihanesi. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 46-61.

Çoban, Ö. (2013). Barınak Koşulları ve Köpek Refahı. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 8(2), 166-173.

- Erdoğan, S. (2024). Atasözleri ve Deyimlere Göre Türkçedeki “İt ve Köpek” Kavramları. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (14), 135-148. <https://doi.org/10.29228/cahij.43212>
- Gül, B. (2006). Hayvan Adları ile Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları. *Türkbilig*, (12), 185-191.
- Güler, A. F. (2020). Ömer Seyfettin’in “Beşeriyet ve Köpek” Hikayesinde Medeniyetin Temsili Olarak “Köpek”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 713-723. <https://doi.org/10.21547/jss.700843>
- Işık, A. (1991). Avcı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (ss. 113-115). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kızılçım, Y. (2015). Köpek İmgesi ve Şiirdeki Görünümleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 147-157.
- Küçükaşcı, M. S. (2009). Seyyid. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 40-43). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Onsori, A. (2023). Oğuz Mitolojisinde Köpek (H. Behrami, Çev.). *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 211-224.
- Özbay, F. (2018). Eski Anadolu Toplumlarında Köpek. *Seleucia*, (8), 69-89.
- Özcan, A. (1991). Atmacacıbaşı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 82). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, A. (1993). Çakırcıbaşı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 189-190).
- Özcan, A. (1994). Doğancı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 487-489). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Özcan, A. (2010a). Şahincibaşı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 277-278). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, A. (2010b). Şikâr Ağaları. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 161-162). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, A. (2013). Zağarcıbaşı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 44, ss. 75-76). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, A. (2019). Saksoncubaşı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: Ek 2* (3. bs, ss. 451-452). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özdemir, Ö. A. (2022). Köpek Öldürme ile İlgili Hadis Rivayetlerinin Tahlili ve Değerlendirilmesi. *Umde Dinî tetkikler Dergisi*, 5(2), 262-279. <https://doi.org/10.54122/umde.1188022>
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmalı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III* (4. bs, C. 3). MEB.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları* (2. bs). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Tekedereli, Ş. Ç., ve Baydan, E. (2024). Kedi ve Köpeklerde Davranış Bozukluklarına Farmakolojik Yaklaşım. *Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni*, 15(2), 96-112. <https://doi.org/10.38137/vftd.1486096>
- Türkmen, M. N. (2013). *Osmanlı'da Av Kültürü*. Bilge Kültür Sanat.
- Vos, A., ve Turan, B. (1998). Türkiye'de/İstanbul'da Köpek Populasyonuna Yönelik Çalışma. *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, (9. Özel sayı), 25-34.

Yurdakul, N. B., & Hocaoglu Alagöz, K. (2025). Mitik Düşüncenin Klasik Türk Şiirine Yansıması: Köpek. *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25). <https://doi.org/10.20304/humanitas.1585178>.

EKLER

Ek 1. 12 Muharrem 1785 Tarihli Zağar ve Saksonlara halka ve Gerdane Alınması Yazısı

Kaynak: BOA. C.AS. 1159. 51564.

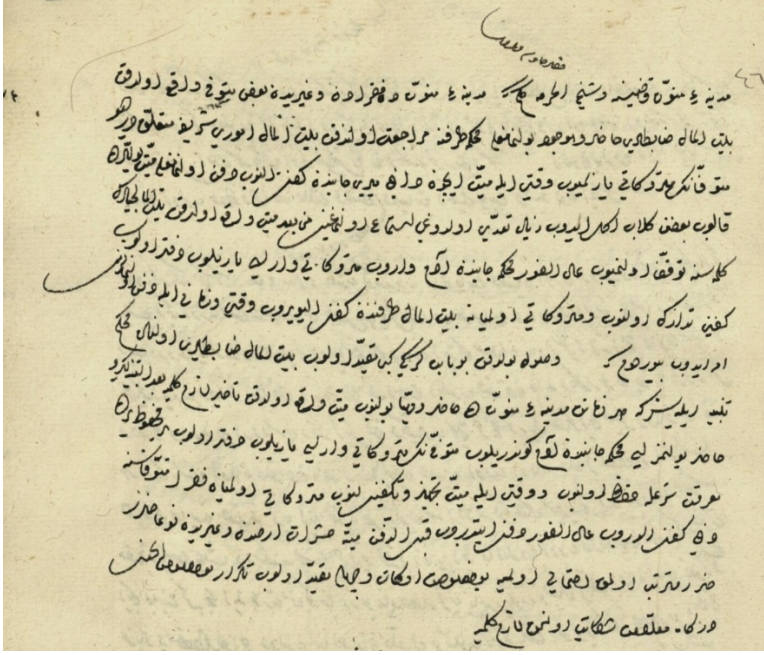
Transkripti:

Telhîsi mûcebince Başmuhâsebeye kayd ve tezkiresi i'tâ olunmak. Fî 11 Muharrem Sene (1) 200

Arz-ı bendeleridir ki: Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Ocağı'nda mevcûd zağar ve saksonların halka ve gerdâne ve levâzım-ı sâire bahâlariçün beher sene yetmiş gurus virilugeldiği mukayyed olmağla bin iki yüz senesine mahsûben dahi i'tâsı ricasıyla arz-ı hâldir. Ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda sâbıkı mûcebince başmuhâsebeye kayd olunub meblağ-ı mezbûrun tezkiresi virilmek bâbında fermân devletlu, saâdetlu sultânım hazretlerininindir.

Tezire dâde Fî 12 Muharrem sene (1)200

Ek 2. 27 Receb 989 Tarihli Medine’de Fukara Cenazesini Köpeklerin Parçalaması Hakkındaki Hüküm

Kaynak: BOA. A. DVNS. MHM. d. 46. 46.

Transkripti:

Hızır Çavuş’a virildi.

Medîne-i Münevvere kâdisına ve Şeyhu’l-Harâm’a hükümki:

Medîne-i Münevvere’de fukarâdan ve gayrîden ba’zı müteveffâ vâki’ oldukda Beytu’l-Mâl zâbitleri hâzır ve mevcûd bulunmamağla mahkeme tarafına mürâcaat olundukda Beytu’l-Mâl umuru, Şerîf’e müteallikdir deyu müteveffanın metrukâtı yazılmayub vakti ile meyyit içün dahi mîrî cânibinden kefen alınub defn olunmamağla meyyit yollarda kalub ba’zı kilâb ekl idüb ziyâde teaddî olunduğu istimâ’ olunmağın min ba’d meyyit

vâki' oldukda Beytu'l-Mâlcıların gelmesine tevakkuf olunmayub ale'l-fevr mahkeme cânibinden âdem varub metrukâtı var ise yazılub defter olunub kefeni tedârük olunub ve metrûkâtı olmayana Beytu'l-Mâl tarafından kefen alıvirüb vakti ve zamânı ile buyurdum ki: Vusûl buldukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub Beytu'l-Mâl zâbitleri olanlara muhkem tenbîh eylesesizki her zamânda Medîne-i Münevvere'de hâzır ve müheyyâ bulunub meyyit vâki' oldukda te'hîr lâzım gelmeye. Ba'de't-tenbîh giru hâzır bulunmaz ise mahkeme canibinden âdem gönderub müteveffânın metrukâtı var ise yazılub defter olub bir mahfûz yerde ma'rifet-i şer'le hıfz olunub ve vakti ile meyyit teşhiz ve tekfînlenüb metrukâtı olmayan fukarâ müteveffâsına dahi kefen aldırub ale'l-fevr defn itdirüb kable'd-defn meyyite haşerât-ı arzdan ve gayriden nev'an zarar, zarar müterettib olmak ihtimâli olmaya bu husûsda onat veçhile mukayyed olub tekrâr bu husûs için Dergâh-ı Muallâmda şikâyet olunmak lâzım gelmeye

EDİRNE MERKEZLİ SEFER İKMÂLİNDE SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİM (1736–1792)

Cengiz FEDAKÂR¹

1. GİRİŞ

Osmanlı ordusunun Rumeli'ye yönelen seferlerinde Edirne, İstanbul'dan sonraki ilk büyük konak yeri ve cephe gerisindeki başlıca toplanma merkeziydi. Menzil teşkilatının genel çerçevesi, Rumeli'deki sağ, orta ve sol kolların güzergâhları ve İstanbul–Edirne arasındaki menzillerin sefer öncesindeki işleyişi literatürde ele alınmıştır (Fedakar, 2022, s. 123-125). Çalışmamızda merkezî idarenin bir seferin tecrübesini sonraki sefere nasıl taşıdığı; Edirne merkezli sefer organizasyonunun XVIII. yüzyılın ortasından sonuna kadar hangi unsurlarıyla sürüp hangi unsurlarıyla değiştiğidir.

İnceleme, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı Rumeli üzerinden yürüttüğü üç harbi kapsamaktadır: 1736–1739 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya harpleri, 1768–1774 Osmanlı-Rus Harbi ve 1787–1792 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya harpleri. Üç harbin karşılaştırılmasının iki gerekçesi vardır. Birincisi, her üç harpte de ordunun ve ikmalin Rumeli'deki güzergâhları büyük ölçüde aynıdır; Edirne, İstanbul'dan çıkan ordunun ilk ana konak yeridir ve Tekfurdağı ile Bergos iskeleleri arasındaki kara nakliyesinin merkezinde bulunur. İkincisi, 1768–1774 yazışmalarında önceki sefer doğrudan anılmaktadır; harpler arasındaki bağ, bu yazışmalarda devletin kendi kayıtlarıyla izlenebilmektedir.

¹ Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000 0003 1253 3771.

Bölümün sorusu şudur: Edirne merkezli ikmal düzeninin hangi unsurları harpten harbe tekrarlanmış, hangi unsurları yeni koşulların ürünü olmuş ve merkezî idare önceki seferi hangi meselelerde, ne biçimde emsal olarak kullanmıştır? Bu soruya cevap aranırken önce harplerin coğrafyası ve Edirne'nin bu coğrafyadaki yeri belirlenecek; ardından 1768–1774 yazışmalarındaki emsal atıfları, harpler boyunca değişmeden kalan hesap birimleri ve usuller, Edirne bostancıbaşısının konumu ve 1768–1774 Harbi'nde değişen unsurlar ele alınacaktır. 1769 kışlak meşvereti, emsalin sınırını gösteren bir örnek olarak ayrıca değerlendirilecektir. Son bölümde 1787–1792 harplerine ait belgeler, önceki dönemde tespit edilen sürekliliklerin bu harpte ne ölçüde izlenebildiği sorusuyla incelenecektir.

Çalışmanın dayanağı, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nin (BOA) Cevdet, Ali Emirî, Mühimme ve Mevkufat Kalemi tasniflerindeki belgeler ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi evrakıdır. Bu belgelerin büyük kısmı İstanbul'dan taşraya gönderilen emirler, taşradan gelen arzlar ve masraf tezkireleridir. Emir merkezin istediğini, arz ise yerel görevlinin bildirdiğini kaydeder; bir emirde istenen miktarın toplandığı emrin kendisinden çıkarılamaz. Bu nedenle çalışmada talep ile gerçekleşen tedarik mümkün olduğunca ayrı tutulmuştur. 1787–1792 harplerine ait belgeler ise Edirne'den çok Belgrad ve Bender kalelerinin ikmaliyle ilgilidir; bu harpte Edirne'nin işlevi ancak bu belgelerde görünen ölçüde izlenebilmektedir.

2. HARPLERİN COĞRAFYASI VE EDİRNE'NİN YERİ

1736–1739 harpleri, Rusya'nın Kırım'a girmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin 1736 baharında Rusya'ya karşı sefer kararı almasıyla başlamış, Avusturya'nın 1737 yazında savaşa

katılmasıyla iki cepheli bir harbe dönüşmüştür (Danişmend, 1972, s. 24; Karagöz, 2008, s. 28, 30-31; Uzunçarşılı, 1988, s. 254). Bu harpte Edirne'den iki yöne ikmal akmıştır. Rus cephesine giden zahire Edirne'de toplanarak Karadeniz kıyısındaki Bergos İskeleyi'ne, oradan da Babadağ'daki ordu karargâhına sevk edilmiştir. Avusturya cephesine giden asker ve zahire ise orta kol boyunca Filibe, Sofya ve Niş üzerinden ilerlemiştir (BOA, D.MKF.d, 29175; BOA, AE.SMHD.I, 39/2306; BOA, C.AS, 465/19387).

1768–1774 Harbi'nde yalnız Rusya ile savaşılmış, fakat cephe hem daha kuzeye hem de daha geniş bir alana yayılmıştır. Rusya'ya 1768 sonbaharında savaş ilan edilmiş, Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa 20 Ekim 1768'de sadarete getirilmiştir (Fedakar, 2022, s. 125). Ordu 1769 Mart sonunda Davutpaşa'dan hareket etmiş, Nisan ortasında Edirne'ye ulaşmış ve birkaç gün sonra İsakçı yönüne ilerlemiştir (Ahmed Resmî Efendi, 2011, s. 63; Fedakar, 2022, s. 133; BOA, TS.MA.e, 516/5). Muharebeler Hotin, Bender, Özi, Eflak-Boğdan ve Kırım'a yayılmış, harp beş yılı aşmıştır. Edirne bu harpte ordunun geçip gittiği bir konak olarak kalmamış; harp boyunca asker, zahire, peksimet, torba, araba ve yük hayvanı toplanan ve Bergos ile Tekfurdağı iskelelerine mal gönderen bir merkez olarak çalışmıştır.

1787'de Rusya'ya karşı başlayan ve Avusturya'nın 1788 başında katılmasıyla yeniden iki cepheli hâle gelen harpte ise cephe Belgrad'dan Bender'e kadar uzanmıştır. Bu harbe ait belgelerde Belgrad hattının ikmalı Sofya–Niş menzilleri ve Tuna üzerindeki Zıştovi, Niğbolu ve Rusçuk iskeleleri üzerinden yürütülmüş; ordu 1788 baharında Sofya sahrasında toplanmıştır (BOA, C.AS, 1131/50204; BOA, D.MKF.d, 30944).

Üç harpte de Edirne'nin konumu aynı iki deniz bağlantısıyla belirlenmiştir. Tekfurdağı İskeleyi, İstanbul'dan gemilerle gelen top ve mühimmatın karaya çıkarılarak Edirne'ye

sevk edildiği, aynı zamanda Edirne havalisinden toplanan zahirenin İstanbul'a gönderildiği iskeleydi. Bergos İskeleyi ise Edirne'de toplanan zahirenin Karadeniz üzerinden cepheye gönderildiği noktaydı. Edirne, bu iki iskele arasında kara nakliyesinin toplandığı ve dağıtıldığı merkezdi (BOA, C.AS, 660/27738; BOA, A.DVN.MHM.d, 145, s. 348, hkm. 1455; BOA, AE.SMST.III, 140/11070; BOA, AE.SMST.III, 76/5601).

3. YAZIŞMALARDA ÖNCEKİ SEFERİN EMSAL OLARAK ANILMASI

1768–1774 Harbi'ne ait yazışmalarda önceki Rus seferi birçok meselede örnek gösterilmiştir. Bu atıflar tek bir konuda toplanmaz; yol tamirinden asker sayımına, araba tedarikinden hayvan bakımına kadar farklı idarî işlerde ortaya çıkar. Tablo 1, kullanılan belgelerde önceki sefere yapılan başlıca atıfları göstermektedir.

Tablo 1. 1768–1774 yazışmalarında önceki sefere yapılan başlıca atıflar

Konu	1768–1774 yazışmasındaki uygulama	Anılan emsal	Dayanak
İstanbul–Edirne yol ve köprü tamiri	Yol ve köprülerin asker ve hayvan geçişine elverişli hâle getirilmesi	Önceki Rus seferindeki tamirat	Fedakar (2022, s. 130); C.NF, 54/2662-2
Menzilde artan zahire	Yeni mahsulden karşılığı alınmak şartıyla halka dağıtılması	Önceki seferdeki uygulama	Fedakar (2022, s. 133); D.MKF.d, 30343
Asker sayımı	Cebeci ve topçu askerlerinin sayımı	1736 seferi	TS.MA.e, 516/5
Sirem arabası tedariki	Ücreti arabacıbaşından ödenmek üzere kazalardan tedarik	Eski sefer (1736)	C.AS, 843/36006
Top çeken camusların bakımı	Çoban tutulması, otlatma ve kayıt	Önceki sefer (1736)	AE.SMST.III, 302/24140
Zeytinyağı mubayaası	İstenen miktarın 6.000'den 2.000 vukıyyeye düşürülmesi	1151 [1738–1739] seferi	C.AS, 795/33691
Kışlak yeri	Babadağ ile Edirne arasında tercih	1736 Babadağ kışlağı	TS.MA.e, 517/50

Not: Dayanak sütunundaki belgeler BOA'dadır; BOA kısaltması tekrarlanmamıştır.

Tablodaki atıfların ilki, 1768 sonbaharında İstanbul–Edirne arasındaki yol ve köprülerin tamiriyle ilgilidir. Kaza idarecilerine gönderilen emirlerde, Rusya üzerine sefer kararı alındığından önceki seferde olduğu gibi yol ve köprülerin asker ve hayvan geçişine elverişli hâle getirilmesi istenmiş; tamiratın bittiğine dair bildirim gelmeyince Edirne ahalisinden İbrahim Ağa mübaşir tayin edilerek durum sorulmuştur (Fedakar, 2022, s. 130; BOA, C.NF, 54/2662-2). İkinci atıf, ordu geçtikten sonra menzillerde artan zahirenin akıbetine ilişkindir. Mevkufat Kalemi’nin hesabına göre ordunun ihtiyacından fazla kalan zahire, önceki seferde olduğu gibi yeni mahsulden karşılığı alınmak şartıyla halka dağıtılacak; saman, ot ve odun ise bulunduğu yerde depolanacaktı (Fedakar, 2022, s. 133; BOA, D.MKF.d, 30343).

Atıfların bir kısmı ordunun hareket anına aittir. Davutpaşa’dan çıkan ordunun cebeci ve topçu askerlerinin sayımı için 1736 seferindeki uygulamaya göre emir verilmiştir (BOA, TS.MA.e, 516/5). Ordunun ihtiyacı olan sirem arabalarının ücretleri arabacıbaşı tarafından ödenmek üzere Edirne, Filibe, Tatarbazarı, Rusçuk ve diğer kazalardan tedarik edilmesi de eski seferdeki usule bağlanmıştır (BOA, C.AS, 843/36006). Harbin ilerleyen yıllarında da aynı başvuru sürmüştür. 1770’te orduda top çeken 150 çift camusun bakımı, çoban tutulması ve otlatılması önceki seferde olduğu gibi düzenlenmiş; Nevrekop, Öziceabad ve Hasköy arabacıbaşılarının Edirne’ye getirdiği camusların bakımı Edirne’nin ileri gelenlerine bırakılmıştır (BOA, AE.SMST.III, 302/24140).

Emsal her zaman bir usulü tekrarlamak için anılmamıştır. 1769 baharında Edirne’den 6.000 vukıyye zeytinyağı toplamakla görevlendirilen Feyzullah Efendi, bu miktarın bulunamayacağını, ancak 2.000 vukıyye tedarik edilebileceğini bildirmiş; 1151 [1738–1739] seferinde de 6.000 vukıyye istenmesine karşın yalnız 1.000 vukıyye bulunabildiğini hatırlatmıştır. İstanbul

bunun üzerine 2.000 vukıyyenin bir an önce gönderilmesini emretmiştir (BOA, C.AS, 795/33691). Bu örnekte önceki sefer, merkezin talebini sınırlandırmak için yerel görevli tarafından ileri sürülmüş ve merkez talebini buna göre düşürmüştür. Taşradaki görevli de önceki seferi, kendi imkânını savunmak için dayanak olarak kullanmıştır.

Atıfların hangi kayıtlara dayandığı belgelerden anlaşılmamaktadır. 1737–1738 ve 1769 menzil hesaplarının aynı kalemin defterlerinde bulunması, merkezin önceki seferin defterlerine başvurmuş olabileceğini düşündürür (BOA, D.MKF.d, 28803; BOA, D.MKF.d, 29299; BOA, D.MKF.d, 30343). Zeytinyağı örneği ise bu tecrübenin taşradaki görevlilerin bilgisinde de yaşadığını göstermektedir.

4. DEĞİŞMEYEN HESAP BİRİMLERİ VE USULLER

Bazı hesap birimleri ise önceki sefere gönderme yapılmadan tekrarlanmıştır. Bunların en belirginini, yolda ilerleyen askerin iâşesi için kazalardan istenen tayın oranıdır. 1738 başında Niş ve Vidin’e gönderilen Edirne bostancılarının yol boyunca iâşesi için kazalardan her askere bir çift ekmek, her beş askere bir vukıyye et ve eşyalarını taşımak için her on askere bir yük hayvanı istenmiş; bedelin ahalinin vergisinden düşülmesi kararlaştırılmıştır (BOA, C.AS, 345/14307) (Bu uygulama sadece bahsi geçen seferlere ait olmayıp Osmanlı Devleti’nin yüz yıllar boyunca uyguladığı usuldür.) 1769 Mayısında Edirne ile İstanbul arasındaki kazalara gönderilen emirde aynı oran, aynı vergiye mahsup şartıyla tekrarlanmıştır (BOA, AE.SMST.III, 81/5597). Otuz yıl arayla aynı oranın aynı mahsup şartıyla istenmesi, bu hesabın belirli bir sefere özgü bir karar olmaktan çok yerleşik bir tayın ölçüsü olduğuna işaret etmektedir.

Menzil fırınları için de benzer bir süreklilik görülür. 1738 baharında ordu Edirne'den çıkmadan önce Sofya ve Niş'e kadar menzil güzergâhındaki kazalarda her biri 12 karış olmak üzere 60 fırın yapılması istenmiştir (BOA, C.AS, 552/23151). 1769 baharında İstanbul ile Edirne arasında 68, Edirne ile İsakçı arasında 72 fırın yapılması emredilmiş; fırınların ölçüsü yine 12 karış olarak belirlenmiş ve yapımı her seferde olduğu gibi menzil kazalarının ahalisine bırakılmıştır (BOA, C.AS, 37/1690). Fırın sayısındaki artış, 1769'da iki ayrı güzergâh parçasının birlikte hazırlanmasıyla açıklanabilir; ölçü ve yükümlülük düzeni ise değişmemiştir.

Menzillerdeki zahire hazırlığında da aynı iş bölümü tekrarlanmıştır. 1738 başında Nüzul Emini Vekili Mustafa, her menzile atanacak mübaşirler vasıtasıyla defter tutulmasını, zahirenin toplanıp ambarlara konmasını teklif etmiş ve bu usul kabul edilmiştir (BOA, AE.SMHD.I, 224/17838). 1769'da Küçükçekmece'den Edirne'ye kadar dokuz menzilde zahire yine mübaşirler ve kaza naiplerince toplanmış, ambarlar mühürlenmiştir. Mevkufat hesabı, menzillerin her birine aynı miktarda un, arpa, saman, ot ve odun tahsis edildiğini göstermektedir. Ordu geçtikten sonra bu stokların yaklaşık yarısı harcanmış, kalan kısım yukarıda belirtilen usulle ahaliye dağıtılmak üzere ayrılmıştır (Fedakar, 2022, s. 133-137; BOA, D.MKF.d, 30343).

Seferden dönen ordu için Edirne'de ve menzillerde önceden zahire bırakılması da iki harpte görülür. 1737-1738 hesabında dönüş için Edirne'de 5.000 kile arpa, 1.000 kile un, 800 kile buğday, 200 araba odun ve 50 araba ot depolanmıştır (BOA, D.MKF.d, 28803). 1183 [1769-1770] yılında Edirne'den İstanbul'a kadar dokuz menzilin her birine askerin bir günlük tayını olarak 1.000 kile un, 5.000 kile arpa, 1.000 kantar saman ve 200 araba odun bırakılmıştır. Ordunun 1774 Ağustosunda Edirne'den İstanbul'a hareketinden önce bu stokların bir kısmının

hazır bulundurulması Edirne mübayaacısına emredilmiştir (Fedakar, 2022, s. 137; BOA, C.AS, 317/13130). İki hesapta arpa ve odun miktarları aynıdır; ancak ilk hesap Edirne'deki toplam stoku, ikincisi her menzile bırakılan günlük miktarı gösterdiğinden, bu benzerlik tek başına aynı hesabın tekrarlandığını göstermez.

Kazalardan tedarik edilen malın bedeli, iki harpte de çoğunlukla ahalinin vergisinden düşülmüştür. 1737'de İpsala'nın Abdurrahim köyünden Edirne'deki ordu için alınan zahirenin bedeli ahalinin vergileriyle takas edilmiş, Filibe'nin Kirasti nahiyesinden alınan arpa, un ve buğdayın bedeli de Filibe ahalisinin vergilerinden düşülmüştür (BOA, AE.SMHD.I, 29/1760; BOA, AE.SMHD.I, 169/12925). 1770'te Edirne, Yanbolu ve Hayrabolu ahırlarındaki deve ve katırların arpa ve samanı, Cisir-i Ergene, Yanbolu ve Karinabad ahalisinin avarızlarına karşılık verdikleri maldan karşılanmıştır (BOA, C.SM, 62/3106). Bu usul merkez hazinesinden nakit çıkışını azaltmış, fakat malî yükü menzil ve güzergâh kazalarının ahalisine bırakmıştır.

Mubayaa edilen zahirenin fiyatlandırılmasında da benzer bir ölçü göze çarpar (bk. Tablo 3). 1738 sonunda Edirne'de ordu için yapılan mubayaada unun kilesi nakliye bedeli dâhil 50 akçe olarak hesaplanmıştır (BOA, AE.SMHD.I, 60/3823). 1770'te Bergos'a gönderilecek zahirede unun kilesi nakliye ve çuval bedeliyle birlikte yine 50 akçe, aynı yıl Edirne'de yapılan mubayaada ise nakliye ve havale bedeliyle birlikte 55 akçe olarak belirlenmiştir (BOA, AE.SMST.III, 76/5601; BOA, C.AS, 114/5145; BOA, C.AS, 713/29927). Arpanın kilesi 1738'de 25, 1770'te 20 akçedir. Unun kile fiyatının otuz yılı aşan bir süre boyunca aynı düzeyde kalması, bu fiyatın piyasa fiyatından çok mirî bir hesap ölçüsü olduğunu düşündürmektedir.

5. EDİRNE BOSTANCIBAŞISI: SÜREKLİLİK GÖSTEREN MAKAM

1736–1739 ve 1768–1774 harplerinde Edirne’deki ikmal işlerinin merkezinde Edirne bostancıbaşısı bulunmaktadır.² Bostancıbaşıya gönderilen emirlerde bu makamın görev alanı Edirne’den iskelelere ve menzillere kadar uzanmaktadır.

1736–1739 harplerinde Edirne bostancıbaşısı, kadıyla birlikte civar kazalardan Edirne’ye gelen zahirenin nezaretini yürütmüştür. 1737’de Edirne menziline tayin olunan imdadiye onun vasıtasıyla tahsil edilip menzilciye teslim edilmiş, Bergos’taki peksimet fırınları için Edirne’den toplanacak 20 fırıncının gönderilmesi ona emredilmiştir (BOA, C.ML, 308/12597; BOA, C.AS, 465/19386). Bostancıbaşı, Edirne’de toplanan mühimmatın orduya sevki için bostancı askeri ve usta tayin etmiş, Tekfurdağı İskelesi’ne indirilen top ve mühimmatın ordu gelmeden Edirne’ye getirilmesinden sorumlu tutulmuştur (BOA, A.DVN.MHM.d, 144, s. 94, hkm. 268; BOA, A.DVN.MHM.d, 145, s. 348, hkm. 1455). Niş ve Vidin’e gönderilen bostancılar yolda dağılınca onları Edirne’de yeniden toplamak da bostancıbaşıya düşmüştür (BOA, C.AS, 345/14307). Bunlara ek olarak Edirne havalisindeki eşkıyalığa karşı hasekiler görevlendirmesi ve cepheden izinsiz dönen firarileri yakalaması istenmiştir (BOA, A.DVN.MHM.d, 146, s. 6, hkm. 40; BOA, C.AS, 1199/53639).

1768–1774 Harbi’nde bostancıbaşının görev alanı aynı işlerle devam etmiş ve genişlemiştir. Edirne bostancıbaşılığına atanan İsmail Ağa’ya memleketin nizamına ve eşkıyalığa karşı dikkat etmesi, İstanbul’un iaşesi için toplanan zahirenin Tekfurdağı ve Bergos iskelelerine nakline gayret göstermesi ve İstanbul–Edirne yolunun güvenliğini sağlaması emredilmiştir (BOA, AE.SMST.III, 140/11070; BOA, C.BLD, 134/6663).

² Edirne bostancıbaşılığının kurumsal yapısı ve yetki alanı için bk. Taş (2022).

Kırkkilise, Fakih ve Aydos menzillerinin nizamı da ona bırakılmıştır (BOA, AE.SMST.III, 47/3399). Harbin sonraki yıllarında bostancıbaşıya kazalara adam göndererek taahhüt edilen fakat teslim edilmeyen arabaları toplama, arabalarıyla birlikte kaçan arabacılardan veya kefillerinden peşin verilen ücreti geri alma ve deve bedelini ödemeyen İpsala ahalisinden bu bedeli tahsil etme görevleri verilmiştir (BOA, C.AS, 1150/51112; BOA, C.AS, 967/42106; BOA, C.AS, 980/42728).

Bostancıbaşının bu işleri tek başına yürütmediği, emirlerin hitap kısmından anlaşılmaktadır. İki harpte de emirlerin çoğu Edirne kadısı ile bostancıbaşıya birlikte gönderilmiş, belirli işler için ayrıca mübaşir tayin edilmiştir. Kullanılan belgelerde kadı daha çok keşif, tespit ve hesap işlerinde; bostancıbaşı ise adam gönderme, asayiş ve tahsil işlerinde görünür. Bu iş bölümü Derbend-i Kebir menzilineki zahire eksikliğinin ele alınışında görülür. Menzilde bulunması gereken zahirenin eksik olduğunu Edirne kadısı tespit etmiş, ahali eksikliği ambarların kilitlerini kıran eşkıyaya bağlamış, İstanbul ise eksiklik sorumlulardan tazmini için kadıya, bostancıbaşıya ve menzil mübaşirine birlikte emir göndermiştir (BOA, C.AS, 1044/45859). Tablo 2, iki harpte Edirne'deki ikmal işlerinde görülen başlıca makam ve görevlileri karşılaştırmaktadır.

Tablo 2. 1736–1739 ve 1768–1774 harplerinde Edirne’deki ikmal işlerinde görülen başlıca makam ve görevliler

İş	1736–1739	1768–1774
Zahirenin toplanması ve depolanması	Edirne kadısı ve bostancıbaşısının nezareti; nüzul emini ve menzil mübaşirleri	Edirne kadısı, bostancıbaşı ve Edirne ayanı Damad Mustafa; menzil mübaşirleri ve naipler; Edirne mübayaacısı
Bedelin karşılanması	Bedelin ahalinin vergisinden düşülmesi; bostancıbaşı vasıtasıyla mübaya	Enderun hazinesinden ayana gönderilen para; Edirne cizyesi; avarıza mahsup
Mühimmat sevki	Bostancıbaşının bostancı askeri ve usta tayini	Bostancıbaşı; Tekfurdağı ve Bergos iskelelerine nakil
Asayiş, firar ve tahsil	Bostancıbaşı ve hasekiler; firarilerin yakalanması	Bostancıbaşı; menzil nizamı; arabacı firarı, bakaya araba ve deve bedelinin tahsili
Tamirat	Edirne ayanı (cephane duvarları)	Damad Mustafa (ambar ve ahırlar); bina emini Elhac Selim

Not: Tablo, metinde atıfları verilen belgelerden derlenmiştir ve kullanılan belgelerde görülen başlıca görev dağılımını yansıtır.

6. 1768–1774 HARBİNDE DEĞİŞEN UNSURLAR

6.1. Harbin Süresi ve Bergos İskeleyi’nin Artan Ağırlığı

1736–1739 ile 1768–1774 harpleri arasındaki en belirgin fark, harbin süresi ve cephenin coğrafyasıdır. 1736–1739 belgelerinde Bergos İskeleyi, çoğunlukla Babadağ’daki ordu karargâhına giden arpanın toplandığı iskele olarak görünür. 1736 baharında Edirne’de toplanan zahireden 112.000 kile arpa ile 20.000 kile un Bergos’a gönderilmiştir (BOA, D.MKF.d, 29175). 1737 başında ise ordunun Babadağ kışlasından hareketi yaklaştığından, Tekfurdağı, Gelibolu, Gümölcine, Yanbolu ve İslimiye’nin de aralarında bulunduğu yirmi bir kazadan toplanan 1.020 mekkâri beygirin Edirne’deki mirî arpadan beşer kile yüklenerken Bergos’a, oradan da kış gelmeden Babadağ’a ulaşması istenmiştir (BOA, AE.SMHD.I, 39/2306).

1768–1774’te Bergos, Edirne’de toplanan malın deniz yoluyla Akkerman, Özi ve Kırım’a gönderildiği iskele hâline gelmiştir. Damad Mustafa ve Filibeli Yusuf Ağa vasıtasıyla Edirne ve Filibe’den toplanan 300.000 kile arpanın Bergos’tan gemilerle Akkerman’a, oradan da Bender ordusuna ve Özi Kalesi’ne sevki emredilmiştir (BOA, C.ML, 38/1702). Özi Kalesi’ndeki askerlerin ekmeği Edirne ve Bergos’ta pişirilen peksimetle karşılanmış; 1772 başında Edirne’de pişirilen peksimetten 8.000 kantarın Bergos’a ulaştırılması, Karadeniz’deki donanma gemilerinin de iskeleye uğrayarak ihtiyaçlarını buradan alması planlanmıştır (BOA, C.AS, 722/30286; BOA, C.BH, 187/8787). Harbin son yılında Edirne havalisinden toplanan askerler de Bergos’tan gemilerle Özi’ye gönderilmiş, bunun için İstanbul gümrük emini tarafından her biri 8.000 kile yük alan üç gemi kiralanmıştır (BOA, C.AS, 984/42940).

Bu değişiklik Edirne’nin işlevini de etkilemiştir. 1736–1739’da Edirne’nin ağırlığı ordunun şehirde konakladığı haftalarda yoğunlaşırken, 1768–1774’te şehir ordu 1769 Nisanında ayrıldıktan sonra da beş yıl boyunca cepheye mal göndermiştir.

6.2. Edirne Ayanı Damad Mustafa ve İkmalin Yerel Finansmanı

İki harp arasındaki ikinci fark, ikmal işlerinde yer alan görevlilerin bileşimindedir. Kullanılan 1736–1739 belgelerinde Edirne ayanı yalnız bir kez, cephanenin yıkılan duvarlarının tamiriyle ilgili olarak görünür (BOA, C.AS, 697/29223). 1768–1774 belgelerinde ise Edirne ayanı Damad Mustafa, kadı ve bostancıbaşıyla birlikte emirlerin düzenli muhataplarından biridir.

Damad Mustafa’nın görevleri sefer öncesinde tamiratla başlamıştır. 1766’da Edirne’deki depremde hasar görmüş silah

ve mühimmat ambarlarının tamiri ondan istenmiş, 1768’de Edirne ve Yanbolu’daki mirî ahırların tamiri ona verilmiştir (Fedakar, 2022, s. 129-130; BOA, C.AS, 1082/47696; BOA, AE.SMST.III, 327/22384). Harbin başında ise Edirne, Filibe ve civar kazalardan toplanacak zahirenin mirî fiyatla bedeli olan 106.450 kuruş, Enderun hazinesinden iki defada ona gönderilmiştir (BOA, C.AS, 411/16974). Damad Mustafa bundan sonra zahire mubayaası, peksimet pişirilmesi, torba ve çuval imali ve Bergos’a nakliye için araba tedarikinde görev almıştır. Bergos’a sevk edilecek arpa için Edirne’de toplanan arabalar yetmediği takdirde gerekli arabaların ücretlerini onun ödemesi kararlaştırılmış (BOA, AE.SMST.III, 185/14567), Özi Kalesi’ne gönderilmek üzere Edirne’de toplanan bostancı askerlerinin tayını da onun vasıtasıyla Edirne cizyesinden ödenmiştir (BOA, C.AS, 549/23013; BOA, C.AS, 553/23182).

Bu görevler Damad Mustafa’yı merkezle kazalar arasında hesap veren bir mutemet konumuna getirmiştir. 1772 başında kendisine Edirne ve civarındaki 27 kazadan 244.000 kile arpa ile 44.600 kile un toplanması ve bunun bir kısmının Bergos’a sevk emredilmiş; Damad Mustafa bir önceki yıldan çiftçilerin borcunun biriktiğini ve bazı kazaların hiç zahire göndermediğini İstanbul’a bildirmiştir (BOA, AE.SMST.III, 144/11356). Torba tedarikinde de benzer bir denetim görülür. Dimetoka, İslimiye, Keşan ve Ferecik’ten İstanbul’a gönderilen torba ve çuvalların hiçbirini gönderilen numuneye uymadığı için reddedilmiş ve yeniden yapılmak üzere kazalara iade edilmiştir (BOA, C.AS, 509/21242).

1768–1774 Harbi’nde merkez, ikmalin toplanmasında bir yerel ileri geleni kendi gönderdiği parayı kullanan ve hesabını veren bir görevli olarak istihdam etmiştir. Bu gelişmenin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ayanın taşra idaresinde üstlendiği görevlerle ilişkisi, tek bir şehrin belgelerinden hareketle genellenemez. Ancak Edirne örneğinde iki harp arasındaki fark

açıktır: 1736–1739’da kadı, bostancıbaşı ve mübaşirlerden oluşan düzen, 1768–1774’te aynı kalmakla birlikte ayanın malî ve idarî katkısıyla genişlemiştir.

6.3. Nakliyenin Sınırları

Nakliye iki harpte de ikmalin en zor halkası olmuştur, fakat karşılaşılan güçlüklerin ölçeği farklıdır. 1736–1739’da görülen sorunlar daha çok yükümlülüğün nasıl yerine getirileceğiyle ilgilidir. 1737’de Preveşte ve Yenice-i Karasu’dan istenen öküz arabalarının Edirne’ye getirilip mirî arpa yüklenerek Bergos’a gönderilmesi emredildiğinde ahali, arabaları arpa yüklemek için Edirne’ye götürmek yerine doğrudan Babadağ’a götürmeyi teklif etmiş; merkez ise Edirne’den geçilmesinde ısrar etmiştir (BOA, C.AS, 238/13581). Filibe ve Tatarbazarı’ndan gelen çavdar karışık undan yapılan ekmeğin asker tarafından beğenilmeyip zayi olması üzerine, sonraki mubayaada una çavdar katılmaması kesin olarak emredilmiştir (BOA, AE.SMHD.I, 132/9684).

1768–1774’te ise asıl güçlük, malın Edirne’den uzak cepheye ulaştırılmasıdır. 1769 yazında Bergos’a gönderilecek arpa için ayrılan 1.500 arabanın 200’ünün öküzleri, 700 deveden de 100’ü hastalıktan ölmüş; kalan kervanların bir kısmı eşkıya saldırısına uğramış ve güzergâh değiştirildiği için sevkiyat gecikmiştir (BOA, AE.SMST.III, 11/750). 1770 baharında Bergos’a nakli emredilen 244.000 kile arpadan Edirne’de bulunan 3.000 arabayla ancak 54.000 kile taşınabilmiş, 23 kazadan 9.000 araba daha istenmiş; zahire Edirne’ye 23 saatlik mesafedeki İynecik’e 23 günde ulaşabilmiştir (BOA, AE.SMST.III, 60/4426). 1774’e gelindiğinde Kırkkilise, Yanbolu, Kızanlık, Ahyolu ve Zağra-yı Atık’in de aralarında bulunduğu kazalardan taahhüt edilen arabalardan 299’u teslim edilmemişti (BOA, C.AS, 1150/51112).

Bu güçlükler, Edirne merkezli nakliyenin uzak cephede sınırına ulaştığını yerel görevlilere de düşündürmüştür. Rusların Bender ve Hotin taraflarındaki hareketleri üzerine Edirne’de 500 araba yapılması ve öküzlerinin satın alınması istendiğinde, Edirne Kadısı Seyyid Mehmed Bâki 1770 başında İstanbul’a ayrıntılı bir hesap sunmuştur. Kadıya göre arabaların keresteyi dağlardan getirerek Edirne’de yapılması hem zaman alacak hem de pahalıya mal olacak, Edirne havalisinden kara sığır ve camus temin edilemeyecekti. Yük hayvanlarını ordunun bulunduğu yerden kiralamak daha ucuza gelecekti. Kiralanacak arabacıların kefilleri de kendileri gibi yoksul olacağından, firar ettiklerinde veya hayvan telef olduğunda zararın tazmini mümkün olmayacaktı (BOA, AE.SMST.III, 330/26605). Kadı, merkezin Edirne’yi her türlü malın toplanıp gönderildiği yer olarak gören emrine maliyet ve güvenilirlik hesabıyla itiraz etmiştir. Arabalarıyla birlikte kendi kazalarına dönen Çorlu ve Yanbolu arabacılarından peşin verilen ücretin geri istenmesi, kadının kaygısını doğrulamaktadır (BOA, C.AS, 967/42106).

7. EMSALİN SINIRI: 1769 KIŞLAK MEŞVERETİ

Önceki seferin emsal olarak kullanılmasının sınırı, en açık biçimde 1769 sonbaharındaki kışlak tartışmasında görülür. 16 Eylül 1769’da ordunun ileri gelenleri, ordunun Babadağ’da mı yoksa Edirne’de mi kışlaması gerektiğini görüşmek üzere toplanmıştır. Meşverette 1736 seferinde ordunun Babadağ’da kışladığı hatırlanmış, fakat iki durum arasındaki farklar da sıralanmıştır. 1736’da ordu herhangi bir muharebeye girmeden Babadağ’dan Kartal’a kadar çadır kurarak kışı geçirmiş, Babadağ, Kili, İsmail ve civarı zahire bakımından bolluk içinde olduğundan sıkıntı çekilmemişti. 1769’da ise ordu sekiz aydır seferdeydi; Hantepesi, Bender ve Hotin’de muharebeler yapılmış, zahire kıtlığı baş göstermiş ve askerin eşyası eskimişti. Babadağ

ve İsakçı civarındaki reayanın gidip gelen askerlerin talepleri yüzünden perişan olduğu, konakların tamirine başlanmadığı ve hayvanların zayıfladığı da kayda geçmiştir (Çalışkan, 2000, s. 85-87; BOA, TS.MA.e, 517/50).

Meşverette ileri sürülen görüşler ikmal hesabını doğrudan kışlak kararına bağlamıştır. Yeniçeri zabıtlarının takririne göre İstanbul'a dönüşe izin verilmezse ordunun Edirne'de kışlaması uygun olacaktı. Bu durumda İstanbul'un zahiresi kıtlığa uğramayacak, sefer zahiresi korunacak ve kış masrafına harcanmayacak, Edirne'de ocaklıya az miktarda tayın verilerek zahireden tasarruf edilecekti. Öte yandan Hotin'in muharebesiz düşman eline geçmesi, Boğdan'ın perişan olması ve İbrail, Kili ve İsmail ahalisinin korkuya kapılması karşısında bölgeden çekilmenin doğru olup olmayacağı da tartışılmış, kışlak için Silistre de önerilmiştir (BOA, TS.MA.e, 517/50). Son karar padişaha bırakılmış; Eflak ve Boğdan reayasının Rusya'ya meyletmesi ve Tuna kıyısındaki yerleşimlere saldırı ihtimali karşısında ordunun Babadağ'da kışlaması kararlaştırılmıştır (Çalışkan, 2000, s. 85-87).

Kışlak tartışmasında 1736 seferi talimat yerine karşılaştırma ölçütü olarak kullanılmıştır. Meşveret önceki kışlağın başarılı olduğunu kabul etmiş, fakat o başarının dayandığı koşulların 1769'da bulunmadığını tespit etmiştir. Edirne'de kışlama önerisinin gerekçesi ise ikmal hesabıdır. Edirne, ordunun en az masrafla ulaşabileceği ve zahirenin korunabileceği merkez olarak düşünülmüştür. Kararın Babadağ lehine çıkmasıyla bu hesap askerî ve siyasî kaygıların gerisinde kalmıştır. Önceki sefer, kararı belirlememiş, karar sürecinde tartılan unsurlardan biri olmuştur.

8. 1787–1792 HARPLERİNDE SÜREKLİLİĞİN İZLERİ

1787–1792 harplerine ait kullanılan belgeler Belgrad ve Bender kalelerinin iâşesiyle ilgilidir; Edirne bu belgelerde dolaylı olarak görünür. Bu belgelerde Belgrad hattının ağırlık merkezi Sofya’dadır. Ordu 1788 baharında Sofya sahrasına ulaştıktan sonra, 12 Mayıs–8 Haziran 1788 arasında Niş ve Belgrad’a gönderilen zahire, Edirneli Mehmed Efendi’nin getirdiği zahire ile Sofya ambarındaki zahireden karşılanmıştır (BOA, D.MKF.d, 30944, s. 2). Aynı defterde bu sevkiyat için on bir merkezden toplanan 1.292 arabanın 49’unun Edirne’den, 39’unun Çirmen’den geldiği görülmektedir. Edirne ve Çirmen arabalarının sürücülerine beşer kuruş, daha yakın merkezlerden gelenlere ise birer buçuk kuruş ödenmiştir (BOA, D.MKF.d, 30944, s. 3). Aynı yılın sonunda Niş’te zahire satın alacak mübayaacıya gönderilecek paranın Edirne’de muhafaza edildiği İstanbul’a bildirilmiştir (BOA, AE.SABH.I, 275/18470).

Bu kayıtlarda Edirne, Belgrad hattına zahire, araba ve para gönderen yerlerden biridir. Edirne arabalarına ödenen ücretin yakın merkezlere ödenenin üç katından fazla olması da Edirne’nin bu hattın uzağında kaldığını yansıtır. Belgrad Kalesi’nin iâşesi için başvuru başlıca yollar Sofya–Niş menzilleri ile Tuna üzerindeki Zıştovi, Niğbolu ve Rusçuk iskeleleridir (BOA, C.AS, 481/20043; BOA, C.AS, 1131/50204). Bu tablo, 1736–1739’da Avusturya cephesine giden ikmalin Edirne’de toplandıktan sonra orta kol boyunca ilerlemesiyle karşılaştırıldığında, Belgrad hattındaki toplanma işlevinin Sofya ve Tuna iskelelerine kaydığını işaret etmektedir. Ancak kullanılan belgeler Belgrad’a odaklandığından bu çıkarım Edirne kaynaklı belgelerle ayrıca sınanmalıdır.

Rus cephesinde ise Bergos İskelesi’nin işlevi sürmüştür. İsmail, Akkerman, Kili ve İsakçı ile bu havalideki askerlerin

iaşesi için Bergos İskeleyi'nden zahire gönderilmiştir (BOA, A.DVN.MHM.d, 188, s. 578). 1768–1774'te öne çıkan Bergos–Karadeniz bağlantısı bu harpte de kullanılmıştır.

Hesap ölçülerinde de süreklilik izlenmektedir. Harbin başlamasından yaklaşık bir yıl önce, 1786 sonbaharında Belgrad Kalesi askerlerinin tayını için Tuna iskelelerine bağlı kazalardan satın alınacak zahirede, nakliye ve çuval bedeli dâhil olmak üzere onun kilesi 50, arpanın kilesi 20 akçe olarak hesaplanmış ve bedelin ahalinin vergisine takas edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, C.AS, 481/20043). Bu rakamlar, 1770'te Bergos'a gönderilecek zahire için belirlenen fiyatlarla aynıdır (BOA, AE.SMST.III, 76/5601). 1788'de Belgrad muhafızının kapı halkı için belirlenen günlük tayın da bir çift ekmek ve 100 dirhem etten oluşmaktadır (BOA, C.AS, 861/36848). Bu tayın kale muhafızlarına aittir ve yolda ilerleyen askere verilen tayınla doğrudan karşılaştırılmaz; bununla birlikte bir çift ekmek asker tayınının temel birimi olarak korunmuştur. Tablo 3, üç harpte izlenebilen bu ölçüleri bir arada göstermektedir.

Tablo 3. Üç harpte izlenebilen tayın ve fiyat ölçüleri

Ölçü	1736–1739	1768–1774	1787–1792
Askerin günlük tayını	Her askere bir çift ekmek; beş askere bir vukıyye et; on askere bir yük hayvanı (C.AS, 345/14307)	Aynı oran (AE.SMST.III, 81/5597)	Kale muhafızının kapı halkına bir çift ekmek ve 100 dirhem et (C.AS, 861/36848)
Unun kile fiyatı	50 akçe, nakliye dâhil (AE.SMHD.I, 60/3823)	50 akçe, nakliye ve çuval dâhil (AE.SMST.III, 76/5601); 55 akçe, nakliye ve havale dâhil (C.AS, 114/5145)	50 akçe, nakliye ve çuval dâhil (C.AS, 481/20043)
Arpanın kile fiyatı	25 akçe (AE.SMHD.I, 60/3823)	20 akçe (AE.SMST.III, 76/5601; C.AS, 114/5145)	20 akçe (C.AS, 481/20043)
Menzil fırınının ölçüsü	12 karış (C.AS, 552/23151)	12 karış (C.AS, 37/1690)	—
Bedelin karşılanması	Vergiye mahsup (AE.SMHD.I, 29/1760)	Avarıza mahsup (C.SM, 62/3106)	Vergiye takas (C.AS, 481/20043)

Bergos bağlantısı ve eski hesap ölçüleri bu harpte de sürmüştür. Buna karşılık bu harpte Edirne kadısı, bostancıbaşı ve ayanının ikmaldeki yeri, kullanılan belgelerden izlenememektedir.

9. SONUÇ

Edirne merkezli sefer ikmalî, 1736–1792 arasında usulleri bakımından büyük ölçüde süreklilik göstermiştir. Asker başına ekmek, et ve yük hayvanı oranı, menzil fırınlarının ölçüsü, mübaşir ve naipin defter tutarak menzil ambarı kurması, ahalinin tedarik ettiği malın vergiden düşülmesi ve unun kile fiyatı, harpten harbe aynı kalmıştır. 1768–1774 yazışmalarında önceki sefer yol tamirinden kışlak yerine kadar farklı meselelerde anılmıştır; merkez ve taşra görevlileri bu tecrübeye bilerek başvurmuştur. Merkez önceki seferi talimatına dayanak yapmış, taşra görevlisi ise talebi sınırlandırmak için ileri sürmüştür. 1769 kışlak meşveretinde önceki sefer, değişen koşullar karşısında tartılan bir ölçüt olarak kullanılmıştır.

Değişim, usullerden çok bu usullerin uygulandığı coğrafyada ve onları yürüten görevlilerin bileşiminde görülür. 1768–1774 Harbi'nin uzun sürmesi ve cephenin Özi, Akkerman, Bender ve Kırım'a kayması, Edirne'yi ordunun geçişine bağlı bir konak yerinden beş yıl boyunca işleyen bir cephe gerisi deposuna yaklaştırmış; Bergos İskeleyi'ni de Karadeniz üzerinden yapılan uzak sevkiyatın çıkış noktası hâline getirmiştir. Bu yükü kadı ve bostancıbaşıdan oluşan eski düzen tek başına taşımamış, Edirne ayanı Damad Mustafa merkezden para alan ve hesap veren bir görevli olarak düzene eklenmiştir. Hayvan kayıpları, teslim edilmeyen arabalar ve Edirne kadısının maliyet hesabı, Edirne merkezli nakliyenin uzak cepheye sınırına ulaştığına işaret etmektedir.

1787–1792 harplerine ait belgeler, bu değişikliklerin bir kısmının kalıcı hâle geldiğine işaret etmektedir. Bergos Tuna ağzındaki kalelere zahire göndermeye devam etmiş, fiyat ve tayın ölçüleri korunmuştur. Belgrad hattında ise ikmalin toplanma yeri Sofya ve Tuna iskeleleri olarak görünmekte, Edirne araba, zahire ve para gönderen merkezlerden biri olarak yer almaktadır. Bu dönemin değerlendirmesi Edirne kaynaklı belgelerle ayrıca sınanmalıdır. Kullanılan belgelere göre Edirne merkezli ikmal düzeni, usullerini koruyarak farklı harp coğrafyalarına uyarlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM.d): 144, s. 94, hkm. 268 (Evâhir-i Za. 1149/22–31 Mart 1737); 145, s. 348, hkm. 1455 (Evâsıt-ı Za. 1151); 146, s. 6, hkm. 40 (Evâhir-i Z. 1149/21–30 Nisan 1737); 188, s. 578.

Ali Emirî I. Abdülhamid (AE.SABH.I): 275/18470 (9 Ra. 1203/8 Aralık 1788).

Ali Emirî I. Mahmud (AE.SMHD.I): 29/1760 (28 L. 1149/1 Mart 1737); 39/2306 (10 L. 1149/11 Şubat 1737); 60/3823 (13 N. 1151/25 Aralık 1738); 132/9684 (6 M. 1149/17 Mayıs 1736); 169/12925 (9 M. 1149/20 Mayıs 1736); 224/17838 (3 Za. 1150/22 Şubat 1738).

Ali Emirî III. Mustafa (AE.SMST.III): 11/750 (17 Ra. 1183); 47/3399 (18 Ş. 1183/17 Aralık 1769); 60/4426 (28 Za. 1183/25 Mart 1770); 76/5601 (23 L. 1183/19 Şubat 1770); 81/5597 (13 M. 1183/19 Mayıs 1769); 140/11070 (Evâsıt-ı Ş. 1183); 144/11356 (26 N. 1185/2 Ocak 1772); 185/14567 (29 C. 1183/30 Ekim 1769); 302/24140 (21 R. 1184/14 Ağustos 1770); 327/22384 (17 C. 1182/29 Ekim 1768); 330/26605 (29 N. 1183/26 Ocak 1770).

Cevdet Askeriye (C.AS): 37/1690 (6 Z. 1182/13 Nisan 1769); 114/5145 (6 S. 1184/1 Haziran 1770); 238/13581 (17 Za. 1149/19 Mart 1737); 317/13130 (10 C. 1188/18 Ağustos 1774); 345/14307 (11 L. 1150/1 Şubat 1738); 411/16974 (28 C. 1182/9 Kasım 1768); 465/19386 (2 N. 1150/24 Aralık 1737); 465/19387 (17 N. 1150/8 Ocak 1738); 481/20043 (6 M. 1201/30 Ekim 1786); 509/21242 (17 Z. 1183); 549/23013 (8 S. 1185/23 Mayıs 1771); 552/23151 (27 Z. 1150/17 Nisan 1738); 553/23182 (15 Z. 1185/20

Mart 1772); 660/27738 (10 R. 1150/7 Ağustos 1737); 697/29223 (4 Ra. 1148/25 Temmuz 1735); 713/29927 (20 Ra. 1185/3 Temmuz 1771); 722/30286 (Evâil-i R. 1185/14–23 Temmuz 1771); 795/33691 (6 M. 1183/12 Mayıs 1769); 843/36006 (28 C. 1182/9 Kasım 1768); 861/36848 (28 N. 1202/2 Temmuz 1788); 967/42106 (15 Ca. 1186/14 Ağustos 1772); 980/42728 (17 M. 1185/2 Mayıs 1771); 984/42940 (21 M. 1188/3 Nisan 1774); 1044/45859 (23 C. 1183); 1082/47696 (17 M. 1180/25 Haziran 1766); 1131/50204 (5 R. 1202/14 Ocak 1788); 1150/51112 (27 Ra. 1188/7 Haziran 1774); 1199/53639 (Evâhir-i R. 1151/7–16 Ağustos 1738).

Cevdet Bahriye (C.BH): 187/8787 (24 L. 1185/30 Ocak 1772).

Cevdet Belediye (C.BLD): 134/6663.

Cevdet Maliye (C.ML): 38/1702 (29 Z. 1183/25 Nisan 1770); 308/12597 (23 Ca. 1150/18 Eylül 1737).

Cevdet Nafia (C.NF): 54/2662-2 (25 B. 1182/5 Aralık 1768).

Cevdet Saray (C.SM): 62/3106 (14 Ra. 1184/8 Temmuz 1770).

Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF.d): 28803 (1149/1737–1738); 29175 (17 Z. 1148/29 Nisan 1736); 29299 (28 Za. 1150/19 Mart 1738); 30343 (17 Z. 1182/24 Nisan 1769); 30944 (7 N. 1202/11 Haziran 1788).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e): 516/5; 517/50 (19 C. 1183/20 Ekim 1769).

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahmed Resmî Efendi. (2011). *Hulâsatü'l-İ'tibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus harbi tarihçesi)* (O. Köksal, Haz.). Ankara: [yayınevi].

Çalışkan, M. S. (2000). *(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve tarihinin I. cildi'nin metin ve tahlili (1182-1188/1768-*

1774) (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Danişmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi* (C. 4). İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Fedakar, C. (2022). Rus seferi öncesinde İstanbul-Edirne arasında menzil faaliyetleri (1768-1769). H. Kayıcı ve O. Akman (Ed.), *Trakya Üniversitesi'nin 40. yılına armağan* içinde (s. 123-139). Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Karagöz, H. (2008). *1737-1739 Osmanlı-Avusturya harbi ve Belgrad'ın geri alınması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Taş, H. (2022). Erken modern dönemde bir yetki alanı olarak Edirne bostancıbaşılığı. *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, [cilt(sayı)], 161-192.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi* (C. IV/1). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

YENİ ÇAĞ TARİHİNDE GÜNCEL KONULAR VE
AKADEMİK DEĞERLENDİRMELER

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com